

рується концом V—IV вв. до н. е. Скифська етнічна належність обитателів поселення, визначена в результаті аналізу лепної посуду не викликає сумнівів. Вивчення поселення Лиса Гора і порівняння його з іншими подібними пам'ятниками Нижнього Подніпров'я дозволяє звернути увагу на проблему часу і місця переходу скифів до осідлості. Аналіз існуючих гіпотез і вивчення нових матеріалів дозволяє авторам, в слід за Б. Н. Граковим, утвердити, що перехід до частинної осідлості у скифів відбувається в кінці V — на початку IV вв. до н. е. Отримані дані дозволяють зв'язати цей процес з Нижнім Подніпров'ям.

N. A. Gavrilyuk, S. N. Kravchenko

FINDINGS FROM EXCAVATIONS OF ANCIENT TOWN LYSAYA GORA AND PROBLEM ON THE ONSET OF SETTLED LIFE OF THE STEPPE SCYTHIANS

The paper is devoted to the most interesting problem of the science of the Scythians (scythiology): when have the Scythians transferred to the settled way of life? The authors describe hypotheses on the time when relics of settled life of the steppe Scythians appeared. New findings obtained as a result of excavations in settlement Lysaya Gora have permitted the authors to join the hypothesis advanced by B. N. Grakov. Results obtained from the excavations are published. Farm and everyday-life buildings, material findings which permit dating ancient town Lysaya Gora the late 5th and 4th cent. B. C. are described. The Scythian ethnic attribution of its inhabitants is indubitable. The data published permit dating the onset of settled life of the steppe Scythians the second half of the 5th cent. B. C.

Одержано 12.12.85.

ПАЛЕОБОТАНІЧНІ МАТЕРІАЛИ З РОЗКОПОК ОЛЬВІЇ

Г. О. Пашкевич

У статті наводяться результати досліджень палеоботаничних матеріалів, отриманих у 1991—1992 рр. внаслідок промивання ґрунту культурних шарів Ольвії. Аналізується вплив Ольвії на рослинництво сусідніх скифських племен.

Відомості про культурні рослини, що вирощувалися або вживалися населенням грецьких міст та їх околиць в Північному Причорномор'ї, є майже в кожній монографії або статті, присвяченій землеробству цього регіону¹.

В Ольвії знахідки викопних решток культурних рослин до недавніх часів поодинокі. На початку століття Б. В. Фармаковським знайдено в одному з приміщень будинку II ст. до н. е. під «Зевсовим курганом» обвуглене просо². У 1932 та 1936 роках під час розкопок під керівництвом Л. М. Славина в шарах II—III ст. знайдено необвуглене насіння бур'янових рослин — кам'яноплідника *Lithospermum arvense* з родини шорстколистих та татарника колючого з родини айстрових. На думку К. А. Фляксбергера, який визначав знахідки, насіння має вигляд такого, що потрапило у розріз випадково³.

Горішками кам'яноплідника *Lithospermum arvense* (60 мл) було заповнено також ботрос II, знайдений під час розкопок 1988 року (визначення Г. О. Пашкевич).

У 1991 році розпочато цілеспрямовані палеоботаничні дослідження на території поліса. Основним джерелом для отримання палеоботаничного матеріалу було промивання вмісту заповнень жител, господарських ям, підвалів та інших об'єктів.

© Г. О. ПАШКЕВИЧ, 1995

Цей метод (flotation) в останні роки широко використовується при археологічних роботах. Особливо гарні результати отримані в районах з посушливим кліматом. Крім простого промивання у воді, деякі дослідники користуються спеціальними пінистими речовинами, завдяки яким органічні рештки відокремлюються від мінеральної частини і спливають на поверхню.

Результати визначень заносились до Базис даних з палеоетноботаніки. За допомогою системи «PARADOX» проводилась їх статистична обробка і графічне відображення.

Однією з важливих методичних проблем палеоетноботаніки є проблема співвідношення, встановлення зв'язку між отриманими палеоетноботанічними матеріалами і реальністю. Фрагментарність викопного матеріалу спонукала до введення відносних категорій — палеоетноботанічного спектру і палеоетноботанічного комплексу. Палеоетноботанічний спектр — це сукупність зернівок та насіння окремої пам'ятки, а якщо вона багат шарова — окремого шару. Палеоетноботанічний комплекс — це сукупність зернівок та насіння, що характеризує певну археологічну культуру⁴.

Під час експедиційних робіт 1991—1992 р. проміто проби з 20 об'єктів на розкопі 25 та з 6 об'єктів з розкопу НГС (по два відра з кожного об'єкту).

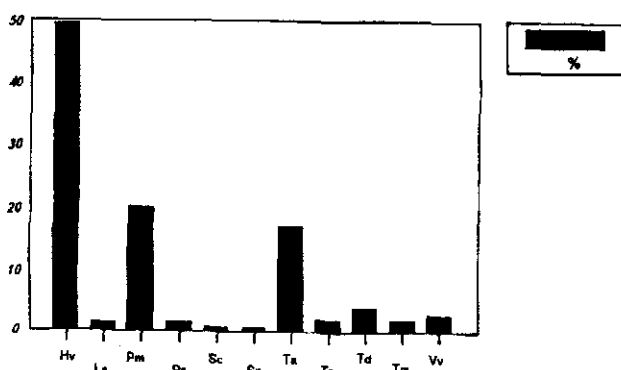

Рис. 1. Склад палеоетноботанічного комплексу з об'єктів розкопу 25 III ст. н. е.

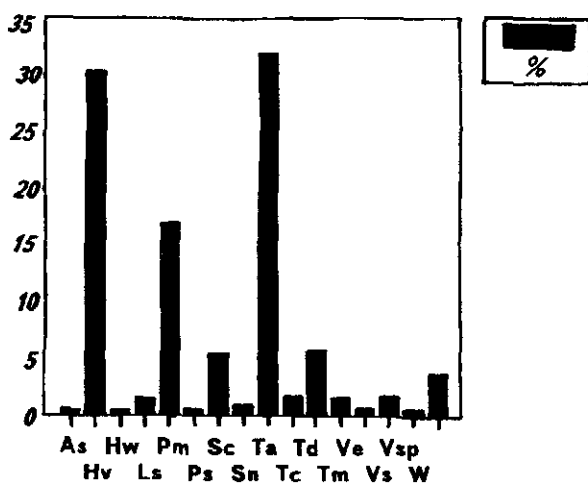

Рис. 2. Склад палеоетноботанічного комплексу з об'єктів розкопу 25 III—IV ст. н. е.

Всі проби з розкопу 25 містили обвуглені зернівки та насіння. Значно менше матеріалу виявлено під час промивання об'єктів з розкопу НГС. Вони знайдені в заповненні амфори 527 (V ст. до н. е.), печі 231 (III—IV ст. н. е.), північно-західній загородці (III ст. н. е.) (табл. 1.) Незначна кількість матеріалу не дає можливості поки що робити певні висновки.

Матеріал з розкопу 25 належить до двох хронологічних етапів. Перший етап — III ст. н. е.; другий етап — кінець III — початок IV ст. (табл. 2).

Найбільша кількість знайдених зернівок в матеріалах цих двох етапів належить голозерній пшениці та півчастому ячменю (рис. 1; 2). Але співвідношення їх у цих двох хронологічних етапах різне.

В пробах III ст. переважає півчастий ячмінь *Hordeum vulgare* (50%), майже порівну (близько 20% кожного) знайдено зернівок голозерних пшениць — м'якої *Triti-*

cum aestivum та карликової *Triticum compactum*. Зернівки м'якої пшениці з широкими верхівкою та основою, з глибокою червною боріздкою. Показник індекса, що характеризує відношення L/B, тобто довжини (L) до ширини (B), має значення в межах 1,5—1,7 (рис. 3).

Зернівки іншої голозерної пшениці — карликової *Triticum compactum* більш округлі, з величиною індекса в межах 1,3—1,4. Збереженість зернівок погана, багато зруйнованих, для вимірів придатна лише частина з них.

Зернівки плівчастих пшениць вузчі і видовжені в порівнянні з зернівками голозерних пшениць, мають загострені верхівку та основу. У зернівок пшениці однозернянки червона сторона опукла, у пшениці двозернянки — пряма або трохи заглиблена; спинна сторона у однозернянки значно піднята, бо товщина зернівки більша за її ширину, і зернівка завдяки цьому має характерний вигляд.

Серед обвугленого матеріалу знайдено також «вилочки» пшениці двозернянки (рис. 3).

Значний палеоботанічний матеріал, отриманий недавно для території України, дає можливість прийти до такого висновку: голозерні пшениці з'являються у масовій кількості в античний час і пізніше — в давньоруський⁵.

Походять голозерні пшениці з північних районів Ірану та прилеглих районів Закавказзя. Можливо, що їх domestікація проходила на цій території в VI—V тис. до н. е.⁶ Знайдені нещодавно колоскові залишки *Triticum aestivum* та *Triticum compactum* в археологічних матеріалах VI тис. до н. е. на території Грузії підтверджують цю думку⁷.

Зернівки плівчастого ячменю за формою типові для цього виду — видовжено-овальні, з червною боріздкою, що розширюється догори, із залишками квіткових лусок або трьох повздовжніх ребер від них на тілі. Серед зернівок зустрічаються асиметричні, що свідчить про поширення популяції ячменю плівчастого багаторядного. Крім того, серед видовжених спостерігаються зернівки коротші, овальні або ромбовидні, характерні для рихлоколосих та щільноколосих популяцій.

Ячмінь поряд з плівчастими пшеницями належить до найдавніших культурних злаків. Перші відомості про його вирощування на території Південно-Західної частини колишнього СРСР походять з неолітичної культури лінійно-стрічкової кераміки⁸.

В енеоліті переважав ячмінь голозерний. Згодом його змінив ячмінь плів-

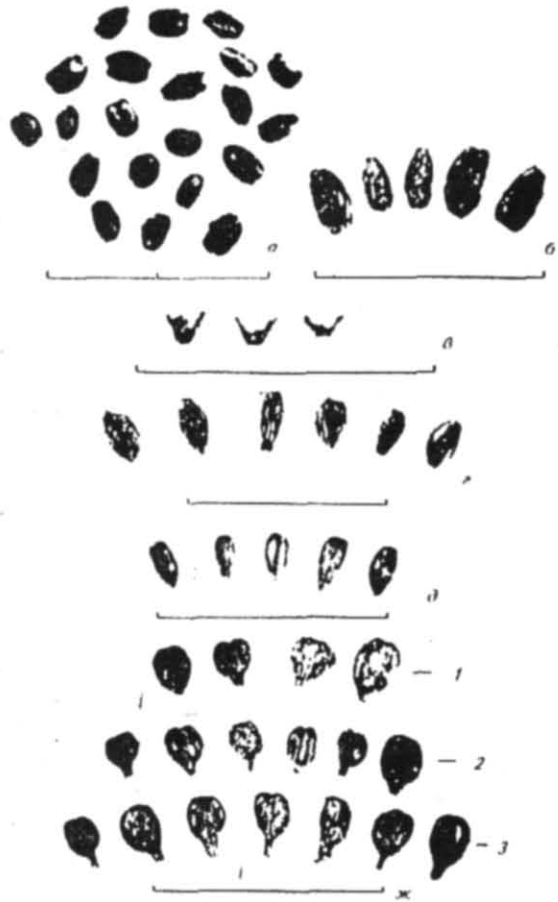

Рис. 3. Обвуглені зернівки і насіння з розкопок Ольвії:

а. *Triticum aestivum*, *T. compactum*;

б. *Triticum dicoccon*;

в. «вилочки» *Triticum dicoccon*;

г. *Hordeum vulgare*;

д. *Secale cereale*;

ж. 1. *Vitis silvestris*, 2. *Vitis* sp., 3. *Vitis vinifera*.

частий. Можливо, це пов'язано з тим, що голозерний ячмінь дає менші врожаї та більше вражається різними хворобами. В той же час плівчастий ячмінь потребує якісної обробки ґрунту, врожайність його значно зростає на родючих ґрунтах або на тих, де внесено багато добрив.

Ячмінь — ярова культура, з невисокою зимостійкістю, належить до найшвидшезрілих з усіх зернових. В деяких місцевостях його використовують для пересіву тоді, коли не зійшла озима пшениця. Навіть при пізньому пересіві ячмінь встигає дати врожай⁹.

Давньоримське сільське господарство було добре знайоме з агротехнікою ячменю. Катон вказував, що ячмінь дуже виснажує ґрунти і радів використовувати під його посіви ті ґрунти, що добре відпочили або дуже жирні. На відміну від нього, Пліній і Колумела пропонували використовувати під посіви ячменю також і виснажені ґрунти. Хоч врожайність на них була нижчою, але сіяти було вигідно, бо інші рослини на них не росли зовсім.

В Італії у перших століттях нашої ери ячмінь вважався вигідною культурою, бо давав гарні врожаї на родючих ґрунтах без великих трудових витрат. Можливо з цієї причини Пліній писав: «Умелые хозяева и сеют пшеницу только для стола, а для кошелька, по их словам, ячмень».

Варрон радів сіяти ячмінь разом з викою або іншими бобовими у вигляді суміші. У I ст. до н. е. ячмінь був важливою фуражною культурою, а у I ст. н. е. Пліній називає ячмінь самим надійним і вигідним злаком.

Ячмінь — цінна зернова культура, що використовується для виготовлення круп та муки. Вживаються також і відходи від обмолоту — на годівлю худобі. Ячмінна солома — обов'язковий компонент у її раціоні. На думку Плінія, з ячменю готували хліб і він був відомий значно раніше ніж пшеничний, але за смаковими якостями цей хліб поступається йому, бо швидко черствіє та ламається.

Третє місце після голозерних пшениць та плівчастого ячменю посідають зернівки проса звичайного *Panicum miliaceum* (до 20%). У деяких випадках, наприклад, в ямі 32 на Козирці 9 зернівки проса переважають у знахідці (52%) серед обвугленого матеріалу. Зернівки в більшості випадків без квіткових плівок, з типовими морфологічними ознаками цього злаку — овальні або овально-видовжені. Ті зернівки, що збереглися в плівках, звичайно спікаються у грудки. Такі грудки досить часто зустрічаються в заповненні зернових ям поселень хори Ольвії та на розкопі 25 поліса. Наприклад, на поселенні Аджігол I знайдено 90 мл обвуглених зернівок, спечених у грудки.

У невеликій кількості в палеоетноботанічних спектрах зустрічається жито посівне *Secale cereale*. В матеріалах III ст. воно не перебільшує 2% і зростає до 5% у матеріалах кінця III—IV ст. Зернівки жита невеликі, короткі, загострені до основи, з гупою верхівкою (рис. 3).

Водночас у північно-західному Криму жито мало більше значення. На поселеннях III—II ст. Панське та Маслини жито становить основну частину знахідки — від 73 до 95%¹⁰. Спочатку З. В. Янушевич вважала це жито бур'яновим, але в подальших своїх працях віднесла його до культурного, а Північно-Західний Крим до того місця, де відбувався перехід від бур'янового жита до культурних форм при використанні озимих посівів¹¹.

Існування у Північному Причорномор'ї зимових посівів відомо також із писемних джерел. Феофраст згадує про них так: «Тамошние жители производят посев всех хлебов в два срока — зимой и весной, когда сеются бобовые»¹².

Можливо також, що деякий час жито вирощувалося в мішаних посівах («суржа», «суржик») разом з пшеницею або ячменем. Адже такі посіви давали надійний врожай навіть у випадках вимерзання пшениці¹³.

Значною мірою засвоєнню жита, як нової зернової культури, сприяли прогресивні явища в галузі техніки обробки ґрунтів, і появу його багато дослідників пов'язують саме з рівнем розвитку хліборобського господарства¹⁴. Адже для цієї культури необхідною умовою вирощування є глибока оранка, бо рослина має коріння, що просувається на глибину 1,5—1,8 м, тобто значно глибше, ніж у пшениці та ячменя. Така оранка стала можливою лише з появою плугів та залізних наральників.

В елліністичний час оранка провадилась вже досить ефективно, про що свідчать знахідки на поселеннях північно-західного Криму Панське і Маслини в шарах III ст. до н. е. залізних наральників від високопродуктивних, так званих, грецьких рал¹⁵.

Насіння бобових рослин має типові морфологічні ознаки для виявлених видів, але за розмірами вони невеликі. На другому етапі серед бобових з'являється насіння вики ервілії. Знахідка цієї рослини на грецьких та скіфських поселеннях досить звичайна. Можливо, що вика ервілія висівалася там, де були виноградники, і використовувалась як зелене добриво у їх міжряддях, маючи переваги перед іншими бобовими рослинами, а саме невеликий зріст, що виключав затінення винограду, та відсутність у бобових такої якості, як обплітання¹⁶.

Насіння винограду в знахідках в основному обвуглене, але є декілька насінин без слідів обвуглення. Вони темно-фіолетового кольору і стан їх збереження кращий, ніж у обвугленого. Можливо, що вони містились в осадку, який випав з вина. Підтвердженням цієї думки є знахідка насінини винограду серед амфорної фіолетової маси на дні амфори з о. Березань.

За морфологічними ознаками насіння винограду неоднорідне. Більша частина його має насінини довжиною до 6 мм, видовжено грушоподібної форми, з кльовиком довжиною від 1,2 до 1,5 мм, з халазою у верхній частині насінини. Їх можна віднести до винограду культурного *Vitis vinifera*. В меншій кількості знайдено насіння винограду більш округлої форми, воно меншого розміру (до 5 мм), з коротким кльовиком довжиною до 1 мм. Халаза округла, посередині тіла. Це — насіння винограду дикого лісового *Vitis sylvestris*. І лише одну насінину можна віднести умовно до проміжної форми. Вона досить округла, але має подовжений кльовик довжиною 1,5 мм (рис. 3).

Слід зупинитись ще на одній знахідці, що досить часто фіксується серед обвуглених зернівок. Це — горішки кам'яноплідника лікарського *Lithospermum officinale*. Горішки округло-трикутні, звужені догори у кльовик, з розширенням та заокругленою основою, з гладкою поверхнею. Середні розміри (по 10 вимірах) такі: довжина L — 3,3 (мін — 3,0, мах — 3,6 мм), ширина B — 2,3 (мін — 2,1, мах — 2,8 мм).

В оболонках горішків міститься вапно, завдяки чому їх поверхня блискуча та біла, іноді жовтувата або сірувата. У викопному стані цей колір та структура поверхні добре зберігаються, тому часто у дослідників виникає сумнів щодо вікової приналежності горішків.

Кам'яноплідник лікарський разом з іншим видом — кам'яноплідником польовим *Lithospermum arvense* зустрічається на всій європейській частині колишнього СРСР, головним чином у чорноземній смузі. Засмічує посіви ярих та озимих культур, особливо жита, росте на засмічених місцях, по перелогах.

У деяких пробах визначено насіння бузини *Sambucus nigra*. На території Європи воно зустрічається, починаючи з неоліту¹⁷. У всіх випадках видно, що збір насінин зроблено спеціально. Відомо, що ягоди цієї рослини вживають сирими та використовують для виготовлення варення, киселю, для одержання оцту, червоної фарби. Соком ягід забарвлюють вино. Вся рослина завдяки специфічному запаху використовується для відлякування пацюків та мишей.

Отримані палеоетноботанічні матеріали з розкопок Ольвії дають можливість встановити, що основними культурними рослинами, відомими і використовуваними ольвіополітами з різною метою — чи то для вживання в їжу чи то для продажу, — були, ймовірно злаки, перш за все, голозерні пшениці та півчастий ячмінь, та меншою мірою — просо звичайне та жито культурне. Можливо, що відомі були також півчасті пшениці — однозернянка та, переважно, двозернянка. Певне значення мали бобові культури — горох, сочевиця, вика ервілія. Ольвіополіти займалися також виноградарством.

Досить впевнено цей висновок можна віднести до III—IV ст.

Якщо брати до уваги відомості, отримані для хори Ольвії, то цей часовий діапазон можна розширити. Згідно згаданих вище даних, в архаїчний час там вирощували такий же асортимент, можливо, з невеликим переважанням півчастих пшениць, перш за все, пшениці-двозернянки.

Таким чином, ольвіополіти тривалий час використовували такий асортимент культурних рослин, який в античний час з появою греків-колоністів поширився на все Північне Причорномор'я. До його складу входили, перш за все, голозерні пшениці, плівчастий ячмінь, та, меншою мірою, — плівчата пшениця-двозернянка, просо звичайне, жито посівне, бобові культури.

За отриманими на цей час даними, очевидно, що зміни в складі вирощуваних культур протягом декількох століть були незначними. Стосуються вони, перш за все, поступового зменшення значення плівчастих пшениць та зростання значення жита посівного.

Ольвіополітам з перших століть нашої ери було відоме виноградарство. Можливо, займались вони і садівництвом. Згідно писемних джерел, крім зернових культур, вирощували овочі.

Асортимент вирощуваних рослин добре узгоджується з високорозвинутим античним землеробством, яке базувалося на плуговій обробці землі, двопільній системі землекористування, застосуванні добрив. Це свідчить про тісний зв'язок античного землеробства з навичками ведення господарства в метрополії.

Значно розрізняються палеоетноботанічні комплекси античного часу та сусідніх раних скіфів V—IV ст. до н. е. Простежується пряма відповідність останнього потребам скотарського господарства. Серед культурних рослин переважали ячмінь плівчастий та просо посівне, тобто ті культури, що забезпечували харчування у зимовий період не тільки кочовикам, але й їхнім тваринам. В асортименті була також плівчата пшениця-двозернянка. Такий склад найсприятливіший для перелогової системи землекористування. Адже на раних етапах переходу до осілості така система тісно пов'язана з напівкочовим способом ведення господарства¹⁸.

Пізніше, вже з IV ст. до н. е., внаслідок переходу скіфів від напівкочового господарювання до землеробського, відзначаються і зміни в складі палеоетноботанічного комплексу. Тепер в ньому переважають пшениці голозерні над плівчастими, є ячмінь плівчастий, іноді — голозерний, просо звичайне, жито та овес. Найбільше значення має просо звичайне, яке, очевидно, було і головною зерною культурою в асортименті раних скіфів¹⁹.

Між цими комплексами бачимо велику подібність. Ймовірно, що вона була викликана існуючими торговельними зв'язками між грецькими колоністами та скіфами, чому сприяли територіальна близькість та однакові природні умови.

За даними палеогеографів, природні умови були досить сприятливими для землеробства. Завдяки більш вологому, ніж у наш час, клімату, в Північному Причорномор'ї поширювалась лісова рослинність і лісостепові ландшафти. Ліси просувались далеко на південь. Наприклад, встановлено, що в районі античного поселення Чайка (тепер це західна частина Євпаторії) у II—III ст. до н. е. і до середньовіччя була лісостепова рослинність²⁰.

Отже, отримані палеоетноботанічні матеріали показують, що асортимент рослин, відомий ольвіополітам, складала голозерні пшениці — м'яка *Triticum aestivum* і карликова *T. compactum* та меншою мірою — плівчата пшениця-двозернянка *Triticum dicoccon*, ячмінь плівчастий *Hordeum vulgare*, а також жито *Secale cereale*, просо *Panicum miliaceum*. Використовувались бобові рослини — горох *Pisum sativum*, вика ервілія *Vicia ervilia*, сочевиця *Lens culinaris*. З перших століть нашої ери поширювалось виноградарство. Очевидно, що були відомі овочеві та баштанні культури.

Таким чином, встановлений склад культурних рослин подібний до відомого в інших грецьких колоніях Північного Причорномор'я. Очевидно, що зміни в ньому відбувались, але були незначними, і стосувались зменшення значення пшениці-двозернянки та збільшення значення жита.

Високорозвинуте землеробське господарство грецьких колоністів, безумовно, впливало на вибір культурних рослин, що вирощували сусідні з ними скіфські племена. Починаючи з IV ст. до н. е. в складі вирощуваних ними рослин з'являються голозерні пшениці. Але перевагу мали традиційні скіфські культури — просо та плівчастий ячмінь.

Примітки

- ¹ Блаватский В. Д. Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья.— М., 1953.— 208 с.; Брашинский И. Б. Методы исследования античной торговли (на примере Северного Причерноморья).— Л., 1964.— 248 с.; Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Сельская округа Ольвии.— К., 1989.— 240 с.; Крыжицкий С. Д., Щеглов О. М. Про зерновой потенциал античных держав Північного Причорномор'я // Археологія, 1991.— С. 46—56; Стржелецкий С. Ф. Клery Херсонеса Таврического // Херсонесский сборник, 1961.— 6.— С. 1—168.
- ² Фармаковский Б. В. Раскопки Ольвии в 1902 и 1903 гг. // ИАК.— 1906.— Вып. 13.— С. 1—75.
- ³ Фляксбергер К. А. Археологические находки хлебных растений в областях, прилегающих к Черному морю // КСИИМК, 1940.— Вып. 8.— С. 118.
- ⁴ Кравченко Н. М., Пашкевич Г. А. Некоторые проблемы методики палеоботанических исследований (по материалам Обуховской территориальной группы памятников I тыс. н. э.) // Археология и методы исторических реконструкций.— К., 1985.— С. 177—190.
- ⁵ Беляева С. О., Пашкевич Г. О. Зернове господарство Середнього Подніпров'я X—XIV ст. // Археологія, 1990.— № 3.— С. 37—47.
- ⁶ Zohary D., Hopf M. Domestication of plants in the Old World.— Clarendon press. Oxford, 1988.— P. 50, 51.
- ⁷ Янушевич З. В., Русшвицки Н. Ш. Новые палеоботанические находки на энеолитическом поселении Арухло 1.— Тбилиси, 1984.
- ⁸ Янушевич З. В. Культурные растения Юго-Запада СССР по палеоботаническим данным.— Кишинев, 1976.— С. 107, 108; Пашкевич Г. О., Охріменко Г. В. Матеріали до вивчення неоліту Волині.— Препринт.— 1990.— С. 2—5.
- ⁹ Брегадзе Н. А. Очерки по агроэтнографии Грузии.— Тбилиси, 1982.— С. 81.
- ¹⁰ Янушевич З. В. Указ. соч.— С. 13.
- ¹¹ Янушевич З. В. Указ. соч.— С. 54.
- ¹² Феофраст. Исследование о растениях.— М., 1951.
- ¹³ Янушевич З. В. Указ. соч.— С. 138; Брегадзе Н. А. Очерки...— С. 81.
- ¹⁴ Lange E. The development of agriculture during the first millenium // Geologiska Foreningens i Stockholm Forhandlingar, 1975.— 97.— S. 121, 122.
- ¹⁵ Щеглов А. Н. Северо-Западный Крым в античную эпоху.— Л., 1978.— Рис. 57.
- ¹⁶ Янушевич З. В. Указ. соч.— С. 54—60.
- ¹⁷ Zohary D., Hopf M. Op. cit.— P. 180.
- ¹⁸ Гаврилюк Н. А., Пашкевич Г. А. Земледельческий компонент в экономике степной Скифии // СА.— 1991.— 2.— С. 51—54.
- ¹⁹ Гаврилюк Н. А., Пашкевич Г. А. Указ. соч.— С. 107, 108.
- ²⁰ Маслов С. П., Филли В. Р. К вопросу о природных условиях окрестностей городища Чайка (Евпаторийское побережье Крыма в античное время и средневековье) // История биогеоценозов в голоцене.— М., 1976.— С. 180.

Таблиця 1
Палеоетноботанічні знахідки в об'єктах НГС

Об'єкт	Рештки	Кількість, шт.	Вік
Амф. 527	Hv	18	V ст. до н. е.
	Hvv	2	
	Lc	2	
	Pm	7	
	Ps	2	
	Ta	11	
	Tc	13	
	Vs	3	
піч 231	Hv	1	III—IV ст.

Об'єкт	Рештки	Кількість, шт.	Вік
півн.-зах. загородка	Ta	1	III ст.
	Pm	1	
	Ta	1	
список 3	Jr	1	
список 73	Pm	4	III—II ст.

Таблиця 2
Ольвія. Палеоетноботанічні знахідки з об'єктів розкопу 25.

Об'єкти	Рештки	Кількість, шт.	Об'єм зразка, мл.
Палеоетноботанічні знахідки з об'єктів розкопу 25 III ст. до н. е.			
нижче вимостки 654	Hv	16	1,00
	Ta	2	1,00
нижче підлоги 581	Pm	2	0,20
	Ta	3	0,20
	Vv	1	0,20
нижче підлоги 621	Hv	11	1,00
	Lc	3	1,00
	Pm	4	1,00
	Ta	4	1,00
	Td	1	1,00
	Vv	2	1,00
під підлогою 585	Hv	11	2,00
	Pm	2	2,00
	Sc	2	2,00
	Ta	5	2,00
	Td	1	2,00
список 146	Hv	10	0,20
	Pm	2	0,20
	Ta	5	0,20
список 58	Pm	15	
загл. під підл. 585	Hv	50	3,00
	Lc	1	3,00
	Pm	28	3,00
	Ta	27	3,00
	Tc	1	3,00
	Td	7	3,00
	Tm	5	3,00
	Vv	1	3,00
заглиблення 628	Hv	24	0,60

Об'єкти	Рештки	Кількість, шт.	Об'єм зразка, мл.
яма 557	Hv	22	1,20
	Pm	5	1,20
	Ps	4	1,20
	Sn	1	1,20
	Ta	3	1,20
	Tc	4	1,20
	Td	2	1,20
	Vv	4	1,20
Палеоетноботанічні знахідки з об'єктів розкопу 25 кінця III — початку IV ст. н. е.			
підлога 571	Hv	12	0,80
	Pm	7	0,80
	Ps	1	0,80
	Ta	11	0,80
	Tc	2	0,80
підлога 581	As	1	1,20
	Hv	6	1,20
	Fm	12	1,20
	Sn	1	1,20
	Ta	29	1,20
	Tc	4	1,20
	Td	4	1,20
	Tm	1	1,20
підлога 585	As	1	2,00
	Hv	11	2,00
	Lc	1	2,00
	Pm	7	2,00
	Sc	1	2,00
	Ta	36	2,00
	Tc	2	2,00
	Td	4	2,00
	Tm	2	2,00
пляма на п-с від 575	Hv	100	5,20
	Lc	1	5,20
	Pm	20	5,20
	Ta	28	5,20
	Td	16	5,20
	Tm	2	5,20
	Vs	2	5,20
заглиблення 628	Hvv	1	0,60
	Pm	7	0,60

Об'єкти	Рештки	Кількість, шт.	Об'єм зразка, мл.
заглиблення 628	Sc	1	0,60
	Ta	15	0,60
	Td	3	0,60
	Tm	1	0,60
	Ve	1	0,60
	Vv	1	0,60
яма 531	Hv	6	1,20
	Lc	2	1,20
	Pm	27	1,20
	Ps	1	1,20
	Sc	17	1,20
	Sn	2	1,20
	Ta	38	1,20
Палеоетноботанічні знахідки з об'єктів розкопу 25 кінця III — початку IV ст. н. е.			
яма 531	Td	1	1,20
	Vs	2	1,20
яма 669	Hv	13	0,40
	Hvv	1	0,40
	Lc	1	0,40
	Pm	4	0,40
	Sc	2	0,40
	Sn	1	0,40
	Ta	9	0,40
	Ve	1	0,40
яма 672	Hv	8	1,20
	Pm	4	1,20
	Sc	7	1,20
	Ta	4	1,20
	Td	1	1,20
	Vs	3	1,20
	Vsp	1	1,20
	Vv	14	1,20
яма 673	Hv	7	0,40
	Lc	2	0,40
	Pm	3	0,40
	Ta	2	0,40
	Vv	3	0,40

Умовні позначення до таблиць та рисунків

Назва латинська	Скорочення	Назва українська
<i>Avena sativa</i>	As	овес посівний

Назва латинська	Скорочення	Назва українська
<i>Avena sp.</i>	Asp	овес, невизначений до виду
<i>Cannabis sativa</i>	Cs	коноплі посівні
<i>Hordeum v. lagunculiforme</i>	Hvl	ячмінь пляшковидний
<i>Hordeum vulgare</i>	Hv	ячмінь пливчастий
<i>Hordeum vulgare var. coeleste</i>	Hvv	ячмінь голозерний
<i>Juglans regia</i>	Jr	горіх грецький
<i>Lathyrus sativus</i>	Ls	чина
<i>Lathyrus sp.</i>	Lsp	чина, невизначена до виду
<i>Lens culinaris</i>	Lc	сочевиця
<i>Linum usitatissimum</i>	Lu	льон культурний
<i>Panicum miliaceum</i>	Pm	просо звичайне
<i>Pisum sativum</i>	Ps	горох посівний
<i>Pisum sp.</i>	Psp	горох, невизначений до виду
<i>Prunus sp.</i>	Prs	слива, невизначена до виду
<i>Sambucus nigra</i>	Sn	бузина чорна
<i>Secale cereale</i>	Sc	жито посівне
<i>Secale sp.</i>	Ssp	жито, невизначене до виду
<i>Setaria italicum</i>	Si	просо італійське
<i>Triticum aestivum</i>	Ta	пшениця м'яка
<i>Triticum compactum</i>	Tc	пшениця карликова
<i>Triticum dicoccon/spelta</i>	Tds	пшениця двозернянка-спельта
<i>Triticum dicoccon</i>	Td	пшениця-двозернянка
<i>Triticum durum</i>	Tdu	пшениця тверда
<i>Triticum monococum</i>	Tm	пшениця однозернянка
<i>Triticum s. l.</i>	Tsl	пшениця м'яка проміжної форми
<i>Triticum spelta</i>	Ts	пшениця спельта
<i>Vicia ervilla</i>	Ve	вика ервілія
<i>Vicia faba</i>	Vf	боби
<i>Vicia sp.</i>	Vsp	вика, невизначена до виду
<i>Vitis sylvestris</i>	Vs	виноград лісовий
<i>Vitis vinifera</i>	Vv	виноград культурний

Г. А. Пашкевич

ПАЛЕОБОТАНИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ИЗ РАСКОПОК ОЛЬВИИ

В статье приводятся результаты исследований палеоботанических материалов, полученных в 1991–1992 гг. путем промывки грунта из культурных слоев Ольвии. Отмечается сходство ассортиментов культурных растений Ольвии, Херсонеса, Боспора и неизменность их состава на протяжении времени существования греческих колоний в Северном Причерноморье. Анализируется влияние античного земледелия на растениеводство соседних скифских племен.

PALAEOBOTANIC FINDINGS FROM OLBIA EXCAVATION

Results of excavations of palaeobotanical findings obtained in 1991—1992 by washing out soil from cultural layers of Olbia are described in the paper. We have stated similarity of a range of cultivated plants from Olbia, Chersonese, Bosphorus and persistence of their composition during the whole period of existence of Greek colonies in the Northern Black Sea territory. The effect, exerted by antique agriculture on plant breeding of neighbour Scythian tribes is analyzed.

Одержано 10.02.92.

ЗАРУБИНЕЦЬКИЙ МОГИЛЬНИК У с. ГРИГОРІВКА НА ДНІПРІ

Є. В. Максимов, Л. О. Циндровська

Публікуються матеріали з могильника зарубинецької культури в с. Григорівка Канівського району Черкаської обл. Пам'ятка значною мірою зруйнована в результаті розмиву берегів Канівським водосховищем. Аналізуються матеріали з розкопок та зібрані в прибережній зоні.

Ще В. В. Хвойка твердив, що в околицях с. Зарубинці, де ним у 1899 р. була відкрита епонімна пам'ятка широко відомої потім зарубинецької культури, знаходиться кілька могильників з тілоспаленнями, звідки походять придбані ним посудини і фібули. Частина їх потрапила потім до Київського державного історичного музею. До числа таких могильників належить і пам'ятка в с. Григорівка Канівського р-ну Черкаської обл., розташована на правому корінному березі Дніпра на висоті 15—20 м над його рівнем. Ця місцевість за топографічним планом району має назву Крутий Горб. За свідченнями місцевих жителів та ділянка, яка за припущенням є північною околицею могильника, називається Потапенковою Горою, а місце, де власне знайдені поховання — Онопріївщиною. Південна околиця могильника починається приблизно за 150 м від пристані Григорівка, вище за течією. Східна частина могильника значною мірою вже знищена, розмита водами Канівського водосховища. За свідченнями місцевих жителів, до утворення цього водосховища річище Дніпра знаходилося на 50 м східніше його теперішнього правого берега. Західна частина могильника нині зайнята під садиби і земельні наділи місцевих жителів, у зв'язку з чим ця ділянка залишилася необстеженою. Таким чином, територія, яка була досліджена, становила приблизно 50×100 м.

Могильник було виявлено в 1980 р. нинішнім директором Канівського краєзнавчого музею А. Б. Петропавловським під час збору підйомного матеріалу на обвалах берега і в водах прибережної частини водосховища. Протягом кількох років ним тут були зібрані бронзові фібули, цілі та фрагментовані посудини та інші предмети зарубинецької культури, які нині зберігаються в Канівському музеї.

У 1989 р. експедицією Інституту археології НАН України (керівник В. О. Петрашенко), яка досліджувала давньоруське поселення, розташоване північніше могильника в ур. Дідова Хата, під час зачищення обриву на території могильника біля самого його краю було відкрите поховання.

В 1990 р. експедицією Інституту археології НАН України (керівник Є. В. Максимов) було досліджено прилеглу територію і виявлено ще два поховання.

© Є. В. МАКСИМОВ, Л. О. ЦИНДРОВСЬКА, 1995